
Problemy teorii i praktyki • Problems of Theory and Practice

Zdzisława Orłowska

Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niesłyszących im. Jana Siostrzyńskiego,
Kraków

**Praca nad kształceniem literackim dzieci prelingwalnie
ogłuchłych uczących się w szkołach powszechnych –
uwagi praktyka**

**Working on literary education of prelingually deaf children
attending regular schools – practitioner's remarks**

Słowa kluczowe: niesłyszący, kształcenie literackie, ćwiczenia leksykalne, ćwiczenia słownikowe, sprawność komunikacyjna.

Key words: the hearing impaired, literary education, lexical exercises, dictionary exercises, communication skills.

Streszczenie

Artykuł omawia sytuację dziecka niesłyszącego w świecie słyszących. Ukazuje złożoność problemu rozumienia tekstów i poleceń oraz przedstawia zakres kształcenia literackiego i sposoby dostosowywania informacji do odbioru przez uczniów niesłyszących. Uwagi i wnioski zostały sformułowane na podstawie kilkuletniej pracy autorki z dziećmi niesłyszącymi.

Summary

The paper addresses situation of a hearing impaired child in the world of the hearing. It demonstrates complexity of problems with understanding texts and instructions by hearing impaired pupils. It covers the scope of literary education and methods of adjusting information to be received by the hearing impaired. Remarks and conclusions presented therein are formulated on the basis of several years of the author's work with hearing impaired children.

I. SYTUACJA DZIECKA NIESŁYSZĄCEGO W ŚWIECIE SŁYSZĄCYCH – WPROWADZENIE W PROBLEMATYKĘ

Dziecko żyje „w języku”, którym się posługuje, dlatego zadaniem nauczyciela-logopedy jest wzbogacanie tego języka. Niestety, w stosunku do dzieci niesłyszających nie jest to zadanie łatwe. Problemy językowe takiego dziecka są ogromne. Można je porównać do tych, jakie sami przeżywamy ucząc się języka obcego (posiadamy określony zasób słów, ale mając przed sobą nowy tekst lub osobę posługującą się tym językiem, mamy kłopot ze zrozumieniem). Rozumienie jest bowiem włączeniem słów z powrotem w ruch sensu, jakim jest mowa.

Poziom językowy dziecka niesłyszącego w momencie pójścia do szkoły powszechnej jest zazwyczaj znacznie niższy niż jego słyszających rówieśników. Dodatkowo trudności komunikacyjne wynikają z ograniczonych możliwości wspierania ucznia przez środowisko, dlatego niesłyszącym tak trudno sprostać szkolnemu procesowi uczenia się. Wchodząc do szkoły, wykracza on bowiem poza sferę aktualnych doświadczeń, staje wobec zupełnie nowej sytuacji, do której nie przywykł.

Niesłyszący uczeń, czytając po raz pierwszy jakiś tekst, rozumie zaledwie kilka wyrazów i na tej podstawie, wykorzystując kompetencję kulturową, musi dobudować brakujące elementy. Trzeba tu zaznaczyć, że często wyrazy, nawet już uczniowi znane, użyte w nowym kontekście oznaczają coś innego. Dlatego tak ważne jest budowanie tekstów specjalnie dla ucznia.

Zważywszy, że dzieci niesłyszące nie stanowią grupy homogenicznej, należy wybierać metodę optymalną dla danego ucznia. Przy jej wyborze trzeba uwzględnić czynniki osobowościowe, a także pamiętać o tym, że istnieją różnice w procesie zdobywania wiedzy o świecie między dzieckiem słyszącym a niesłyszącym.

II. PRZEDSTAWIENIE ZAKRESU KSZTAŁCENIA LITERACKIEGO ORAZ SPOSOBU DOSTOSOWYWANIA INFORMACJI DO ODBIORU PRZEZ UCZNIÓW NIESŁYSZĄCYCH

Zajęcia z kształcenia literackiego przebiegają w kilku zakresach:

1. Praca z lekturą (proza, poezja).
2. Praca z tekstem historycznoliterackim, krytycznoliterackim.
3. Przygotowanie ucznia do wypowiedzi ustnej i pisemnej.
4. Prace pisemne.

W każdej grupie zajęć ważne jest tworzenie algorytmów dla określonych działań. Algorytmy porządkują, a więc ułatwiają uczenie się, zapamiętanie.

III. PREZENTACJA SPOSOBU PRACY Z NIESŁYSZĄCĄ UCZENNICĄ IV KLASY LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO

Niesłyszący a tekst	Działania logopedy
Obszerny tekst	opowiadanie uczniowi tekstu (zapisywanie najważniejszych informacji); przedstawienie wcześniej przygotowanego lub wspólne pisanie streszczenia; czytanie fragmentów oryginalnego tekstu
Teksty poetyckie stwarzają uczniom niesłyszącym szczególnie dużo problemów ze względu na swój metaforyczny charakter	dosłowne rozumienie języka tekstu poetyckiego (jakby tłumaczenie z języka obcego)
	tłumaczenie metafor (jakby tłumaczenie z języka obcego tekstu z zupełnie obcej nam dziedziny)
Problem ze zrozumieniem (odległe rozumienie problemu)	korzystanie ze słowników (jednak definicje słownikowe stanowią kolejną barierę językową dla ucznia niesłyszącego, słownik podaje kilka znaczeń tego samego wyrazu; wobec tego należy uprościć, często zbudować na nowo, językiem przystępnym, definicję i przedstawić uczniowi to znaczenie, które powinno być odczytane z kontekstu, a następnie podać przykłady użycia wyrazu w innych znaczeniach – jeśli takie istnieją)
	zapisywanie najważniejszych myśli
	wprowadzenie kontekstu kulturowego, odniesienie do biografii autora, do kierunku, epoki
	odkrywanie znaczeń naddanych
	pytania, które mają ukierunkować myślenie ucznia (muszą być proste, jedna informacja)
	sporządzanie notatki (często w formie pytań i odpowiedzi), która ma pomóc w nauce

Praca z lekturą

Zebranie wniosków, sprawdzenie rozumienia poprzez zadawanie pytań.

Praca z tekstem historycznoliterackim, krytycznoliterackim

– czytanie przygotowanego przez logopedę skrótu oryginalnego tekstu – ćwiczenia leksykalne;

– pomoce: ilustracje, mapy, schematy, słowniki;

– pytania i odpowiedzi do tekstu;

– wspólne zapisywanie notatki (w formie punktów, pytań i odpowiedzi, tabeli, schematu);

– pytania do zapisanego tekstu notatki, które mają utrwalić i uporządkować materiał poddany analizie.

W pracy z dzieckiem niesłyszącym ważną rolę odgrywają pytania, one bowiem wyodrębniają z tekstu to, co ważne (wskazują słowa-klucze), pozwalają oceniać uczniowi jego pracę, pomagają w przygotowaniu dłuższej, płynnej wypowiedzi. Formułowane przez prowadzącego zajęcia, mają na celu uporządkowanie i podsumowanie działań, wskazanie na istotę analizowanego zagadnienia i sprawdzenie umiejętności ucznia. Ich brak powoduje, że dziecko uczy się mechanicznie, zapamiętuje zapisany tekst, ale bez rozumienia.

Ważne jest, aby uczeń poznał odpowiedni przykład, potrafił posłużyć się nim i na jego podstawie podał znaczenie wyrazu (terminu) lub wyrażenia, a nie powtarzał mechanicznie i bez zrozumienia. Podczas kształcenia historycznoliterackiego sposobność wykorzystania takiej metody pracy zdarza się wielokrotnie:

1. Tłumacząc istotę np. *porównania homeryckiego*, które jest rodzajem porównania, należy posłużyć się prostym zestawieniem, wykluczając z niego definicję fachową, która nie jest przejrzysta dla ucznia.

Słownik bowiem podaje następującą definicję porównania: „*jest to uwydatnienie pewnych właściwości opisywanego zjawiska, pierwsze zostaje ujęte wtedy przez pryzmat drugiego i w ten sposób ocenione i zinterpretowane. Porównanie ma postać dwuczłonowej konstrukcji semantycznej połączonej za pomocą «jak, jako, niby, na kształt, podobnie» itp.*”

Porównanie występuje w formie ograniczonej do dwóch wyrazów, jak i szeroko rozwiniętej.

Porównanie homeryckie jest to forma porównania rozwiniętego, w którym drugi porównujący człon stanowi wyodrębniony obraz poetycki, a nawet epizod fabularny.”

Definicja w *Słowniku terminów literackich* jest zbyt obszerna i niezrozumiała dla ucznia niesłyszącego. Skoro wiadomo, że wyżej wymieniony termin oznacza porównanie, więc można je przedstawić prosto i schematycznie:

..../*coś*/..../**jak/jakby/niby**/..../*coś*/..../*jeden obraz*/

np.:

„słodki **jak** miód”

„[...] Żona zaklaszcze w dłonie,
jak ptak do furtki pomknie [...]”

(K. I. Gałczyński. *Sen żołnierza*)

porównanie homeryckie

..../**jak/jako/niby**/....,,/*jeden obraz, ale bardzo dokładnie i obszernie opisana druga część*/

np.:

„[...] I zielone przy drogach wierzby i topole,
Co pierwaj, **jako** płaczki przy grobowym dole,
Biły czołem, długimi kręciły ramiony
Rozpuszczając na wiatry warkocz posrebrzony [...]”

(A. Mickiewicz. *Pan Tadeusz* ks. X w. 17-20)

„[...] strumień na równinie [...]”
Jako piękny wąż żmudzki, zwany giwojtosem,
Chociaż zdaje się drzemać leżąc między wrzosem,
Pełźnie, bo na przemiany srebrzy się i złoci,
Aż nagle zniknie z oczu we mgle lub paproci [...]”

(A. Mickiewicz. *Pan Tadeusz* ks. VIII w. 609-615)

2. Tłumacząc istotę np. noweli jako gatunku literackiego (przystępujemy do tego typu zadania dopiero po zaznajomieniu ucznia z treścią przynajmniej jednej noweli), należy posłużyć się specjalnie dla ucznia zredagowaną, przejrzystą definicją (np.: „*Nowela to krótki utwór epicki. Ma specjalną budowę = kompozycję. W kompozycji każdej noweli można wyróżnić następujące części:*

- 1) wstęp
- 2) zawiązanie akcji
- 3) rozwinięcie akcji
- 4) najważniejszy, decydujący o dalszych wydarzeniach moment w utworze = punkt kulminacyjny
- 5) finał = rozwiązanie akcji
- 6) dalsze losy bohatera lub wyjaśnienia autora utworu = epilog”.

Na podstawie takiej definicji wyodrębnione zostają jeszcze raz elementy składowe gatunku, ale teraz już przedstawione za pomocą odpowiedniego schematu i przykładów.

ELEMENTY KOMPOZYCJI NOWELI:

1. EKSPOZYCJA (wstęp, wprowadzenie w akcję) – przed wejściem bohatera pojawia się tło, informacje wstępne (np. latarnia w Aspinwall – poszukiwania nowego latarnika).

2. ZAWIĄZANIE AKCJI – wprowadzenie bohatera, poznanie jego dziejów i przedstawienie go czytelnikowi (zgłoszenie się kandydata do objęcia posady latarnika).

3. ROZWINIĘCIE AKCJI – ukazanie bohatera w działaniu (pierwszy wieczór Skawińskiego w latarni; opis czynności bohatera).

4. PUNKT KULMINACYJNY – moment rozstrzygający (napięcie rośnie, jesteśmy ciekawi, co będzie dalej), wydarzenie najważniejsze, po którym następuje zwykle rozwiązanie akcji (książka w rękach Skawińskiego).

5. ROZWIĄZANIE AKCJI – historia bohatera powoli dobiega końca; opisywane zdarzenia tutaj mają swoje zakończenie (strażnik portowy budzi latarnika; Skawiński musi opuścić latarnię, bo zapomniał ją zapalić i w ciemnościach rozbiła się łódź).

6. EPILOG – dalsze losy bohatera (tułaczka Skawińskiego – bohater musi opuścić latarnię i wyruszyć na poszukiwanie pracy i domu).

Taki sposób opracowania tekstów nie dotyczy tylko języka polskiego. W podobny sposób można uformować język geografii, matematyki, biologii, historii. Potrzebne będą tylko określone pomoce (np.: słownik tematyczny, tabele, wykresy, przygotowane skróty opracowań określonych tematów).

Przygotowanie ucznia do wypowiedzi ustnej i pisemnej

A. Na podstawie tekstu

- czytanie tekstu ze zrozumieniem;
- notowanie trudnych słów, wyrażeń, zagadnień (ćwiczenia słownikowe mogą być przeprowadzone także przed czytaniem);
- formułowanie pytań i szukanie odpowiedzi na nie w tekście;
- zapisanie notatki w formie pytań i odpowiedzi.

B. Na podstawie podanych zagadnień, które wymagają objaśnienia

- najważniejsze jest zrozumienie przez ucznia polecenia, tematu, bo właśnie z niezrozumienia wynikają trudności.

Dla zobrazowania problemu podam kilka przykładów, z którymi zetknęłam się w trakcie mojej pracy z dziećmi niesłyszącymi:

1. Wydawałoby się proste polecenie (ale nie dla ucznia niesłyszącego): *podaj związki frazeologiczne o rodowodzie mitologicznym i biblijnym* okazało się barierą nie do pokonania bez dodatkowej pomocy. Uwagę ucznia zwrócił bowiem wyraz „rodowód”, rozumiany jako początek, a potem – na zasadzie skojarzeń polecenie zostało odczytane jako *sporządzenie opisu początku świata według „Mitologii” i według „Biblii”*.

Wystarczyło w poleceniu wskazać i podkreślić wyraźnie wyrażenie, które powinno być poddane analizie, czyli w tym przypadku: *związki frazeologiczne* (znane uczniowi z I klasy), aby uczeń bez problemu opracował zagadnienie.

2. Polecenie brzmiało: *Na podstawie utworów renesansowych nazwij wady Polaków w XVI wieku*. Uczniowi nie sprawiła kłopotów jego pierwsza część, która mówi o źródle, z jakiego ma korzystać, aby opracować temat. Jednakże niesłyszący nie wiedział, czego ma szukać w tych utworach, bo okazuje się, że pamięć jest zawodna, a jedyne skojarzenie ucznia odnoszące się do wyrazu *wada* to „wada ucha”. Pomoc logopedy w takich przypadkach, kiedy wiadomo, że słowo jest jednak uczniowi znane i rozumiane przez niego, powinna polegać na próbie dostarczenia mu takich przykładów, które doprowadzą do użycia wyrazu „wada” w znaczeniu *cechy negatywnej*. Okazuje się, że wystarczy podanie dwóch przeciwstawnych wyrazów: *wada* i *zaleta*, aby uczeń odczytał ich prawidłowe znaczenia. Na tym przykładzie dokładnie widać, jak ważne jest prawo pierwszego połączenia. Po raz pierwszy ze znaczeniem wyrazu *wada* zetknął się uczeń, poznając cechy postaci, budując ich charakterystykę (obraz całościowy charakteru postaci, która ma zarówno wady, jak i zalety). Na tym jednak jeszcze nie kończy się praca logopedy. Zrozumienie tematu to dopiero jej wstępna część. Następnie należy pomóc w podaniu przykładów zarówno cech negatywnych, jak i pozytywnych człowieka (najlepiej w przejrzystej formie tabeli), aby na tym etapie dopiero powrócić do polecenia i posłużyć się konkretnymi przykładami, już tylko wad Polaków, z utworów renesansowych. Teraz dopiero uczeń może przystąpić do samodzielnego opracowania zagadnienia.

3. Kształt polecenia, język użyty do jego zbudowania, okazuje się sprawą najważniejszą w pracy z niesłyszącymi. Niejednokrotnie bywa tak, że tekst zostaje przez ucznia zrozumiany, natomiast krótkie i szczegółowe polecenia przysparzają mu trudności ze względu na „obcą” dla niego formę. Tak było np. w czasie pracy nad fragmentem tekstu, tym razem prasowego, opisującego niecodzienną, promocyjną nocną sprzedaż w jednym ze sklepów zachodniego koncernu. Polecenie brzmiało: *Napisz, co sprawiło, że znaleźli się liczni nocni klienci?* Uczeń nie rozumiał, że powinien podać przyczynę przybycia klientów do sklepu w nocy. Natomiast odczytał je jako pytanie o to, *co sprawiło radość klientom*, zgodnie zresztą znowu z prawem pierwszego połączenia, a także z kryterium ilościowym. Najczęściej bowiem używamy czasownika „sprawić” w połączeniach: „sprawić radość”, „sprawić kłopot”, „sprawić ból”. Wobec powyższego logopeda powinien podać to samo polecenie w innej formie: *Dlaczego tak wielu klientów przyszło do sklepu w nocy?* lub *Podaj przyczyny* (przyczyna i skutek to terminy znane już uczniowi) *przyjścia tak wielu klientów do sklepu w nocy*.

*Wypowiedź niesłyszącej uczennicy.

Podane wyżej przykłady, oprócz ukazania sposobu pracy z uczniami niesłyszącymi, mają też na celu przedstawienie złożoności problemu rozumienia przez niesłyszących: zagadnień, tekstów, poleceń o średniej skali trudności dla osoby słyszacej, aby tym skuteczniej szukać odpowiednich metod pracy.

Celem zajęć kształcenia literackiego, o których mowa, jest ćwiczenie kompetencji językowej, dzięki której możliwe jest nabywanie przez ucznia wiedzy drogą językową poprzez samodzielne czytanie lektury. Wiedza z kolei pozwala poznać i ośwoić świat, do tej pory zamknięty i niedostępny. Niesłyszący jest jeszcze ciągle w trakcie zdobywania sprawności komunikacyjnej, ale chce spotykać się z mówiącymi i działać na płaszczyźnie aktywności semantycznej języka. Wybrana droga, szczególnie na początku, jest trudna zarówno dla ucznia, jak i nauczyciela-logopedy, ale po pewnym czasie stanie się ona jedyną prowadzącą do celu, jakim jest wykorzystanie wiedzy do prowadzenia dyskursu.